

Változó evidenciák
Vajda Mihály (1935-2023)

„Lefordulni a székről” – ez volt a formulája a jó halálról, és megkapta a sorstól. De az ember telhetetlen, és mindegyre feszítené ennek a jó halálnak az időpontját. Nyolcvankilencedik évében volt, az utolsó időkben is több előadást tartott Budapesten, Egerben, konferenciákon vett részt, havonta végigülte az akadémiai osztályüléseket, ott volt Kurtág György operabemutatóján, színházban, koncerteken.

Eleven beszélgetőpartner volt, bár kevesebb dolgot vett komolyan és többre legyintett, mint a nála fiatalabb aggastyánok. Ám ez nem az öregség jele volt, hanem a székszisé, amely gondolkozásának mindig is fűtőeleme volt. Fontos volt számára, az a filozófia iránt érdeklődő fiatalabb nőekkel és férfiakkal való beszélgetés volt, akiket nem tanítványoknak, hanem egyenrangú partnereknek tekintett. S mivel ezt az egyenrangúságot mindenkire kiterjesztette, ezért nevezte ország-világ, gyerekektől vénekig Misunak. Kevésbé tekintélytisztelő és tekintélyre törekvő embert nem ismertem.

Székszise gyökerei önismereti odisszeájában tárultak föl. Kilenc éves korában, 1944-ben halálra ítélték – ezt nyilván mindig is tudta –, de ennek élet-súlya sokáig csak abban mutatkozott, hogy gyermekkori emlékei törlődtek. Utóbb talán erre a traumára lehetett azt is visszavezetni, hogy gondolkodói karakterében könnyen meginogtak a hit evidenciái.

Ő is marxista lett, ami egy ideig a filozófia anyanyelve volt a csekély bölcséleti hagyománnyal rendelkező magyar kultúrában. Aki nem hozott családjából valami erős – többnyire vallási – ösztönzést, a marxizmus fogalmaival akarta megérteni és elrendezni a világot. Ám nagy különbség volt, hogy valaki pusztán a hatalmat igazoló formulának vagy kutatási terepnek fogta föl e fogalmakat. Itt élt és dolgozott a XX. század legnagyobb marxista gondolkodója, Lukács György, s aki komolyan vette a filozófiát, leginkább hozzá csatlakozott.

Vajda is lukácsista marxista lett, ami azt jelentette, hogy többé-kevésbé a gyanakvás légkörében működött. Az eredeti gondolkodás mindig újabb revíziót igényelt, s az ilyeneket nevezték kemény megbélyegzéssel revizionistáknak. Vajda műveiben revideálta a fasizmus fogalmát, a fenomenológiához való viszonyt, új esztétikai modellt vezetett be, kritizálta a dogmatikus marxistákat, s mindezekért mindenféle büntetéseket kapott, amelyek közül persze a legkomolyabbak – a kutatói állásából való elbocsátás, a hivatásgyakorlás tilalma, az utazástól való eltiltás – sem volt összemérhető az előző nemzedék szenvedéseivel, noha annál azért súlyosabb volt, mint a rendszerváltás után föltűnő retrospektív ellenállók sérelmeinek többsége.

Minden munkáját valamiféle kétely táplálta, valami addig evidensnek tekintett dolog felrúgása, lerombolása. *Változó evidenciák*: ez volt egy fontos tanulmánykötetének címe, amely a nyolcvanas években nem jelenhetett meg, s csak 1992-ben látott napvilágot. El kellett jutnia világnézeti kereteinek megkérdőjelezéséig, s együtt-filozofáló baráti körében, a „Budapesti Iskolában” (Fehér Ferenc, Heller Ágnes, Márkus György) ő mondta ki először (amiről aztán más-más módon mindenki meggyőződött), hogy föl kell adniuk világnézetüket, a marxizmust.

A „tankszerű képződmény”, ahogy Vajda gondolkodói stílusát időnként jellemeztem, eljutott egy bizonyos végső határig, ahol már nem volt több lerombolni való. Ami már korábban is foglalkoztatta, a személyes sors kitettsége a halálnak, „előre futása”, került most gondolkodásának centrumába, s egy újabb, fiatalabb baráti körrel (Angyalosi Gergely, Bacsó

Béla, Kardos András, Orosz István) belefogott Martin Heidegger *Lét és idő* című könyvének alapos elemzésébe, amely a nagy mű magyar fordításába torkollott.

Ám Vajda nem cserélte föl eddigi izmusát egy másik izmusra, hanem filozófiája egyre perszonalisabbá vált. A filozófiai gondolkodás nagy modelljei közül a legközelebb Szókratész alakja került hozzá ('Egyvalamit tudok biztosan, hogy semmit sem tudok'), s ahol perspektívát látott a tudás-feltárára, az ugyancsak szókratészi módon az önismeret volt.

Kedvenc idézete lett a *Phaidrosz* nevezetes állítása, hogy „még arra sem vagyok képes, hogy – a delphoi felirat értelmében – »megismerjem önmagamat«, s nevetségesnek tartom, hogy amíg ebben tudatlan vagyok, tőlem idegen dolgokat vizsgáljak. Ezért tehát ...önmagamat vizsgálom: vajon valami szörnyeteg vagyok-e, aki Tüphónnál is bonyolultabb és jobban okádja a tüzet, vagy pedig szelídebb és egyszerűbb lény, akinek természeténél fogva valami isteni és minden elvakultságtól mentes jelleg jutott osztályrészéül”.

Mindenki, aki ismerte Misut, az utóbbira szavaz. Nem volt könnyű élete, súlyos személyes tragédiák érték, legközelebbi emberei korai halála, nehéz betegsége. De hosszú, vörössesszőke haja lobogott a szélben. Amikor előadott, energikus volt. Ismert valami titkot, amitől még felolvasott szövegei is úgy hatottak, mintha most született volna a gondolat. Végiggondolni: ez volt a kedvenc szava, s ehhez mindig újult erővel látott neki.

Barátomat gyászolom.